

Suudi Arabistan 2015

Muhittin Ataman

[Prof. Dr., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü]

İsmail Akdoğan

[Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi, Ortadoğu Enstitüsü]

Özet

Suudi Arabistan açısından 2015, pek çok bölgesel meseleyle aktif bir şekilde uğraşmak zorunda kaldığı önemli bir yıl olmuştur. Şiiilerin yönetimi devirdiği Yemen'e askeri operasyonun başlatılması, İran ve Rusya'nın git gide askeri varlıklarını artırdığı Suriye'de istikrarın sağlanmasının zorlaşması, ABD'nin bölgede uygulamaya koyduğu yeni dış politika stratejisinin bölge dengeleri üzerindeki olumsuz yansımaları ve Kral Abdullah sonrası dönemde iç dengelerinin yeniden biçimlendirilmesi bunlardan bazılarıdır. Bu koşullar altında Ortadoğu'nun her geçen gün daha istikrarsız bir bölge haline gelmesi, Riyad yönetimini bir hayli endişelendirmektedir. Bu ise Suudi Arabistan'ın bölgede beliren tehditlere karşı daha aktif rol oynamak zorunda olduğu yeni bir dönemin habercisidir.

Anahtar Kelimeler: Suudi Arabistan | Yemen Operasyonu | Kral Selman | Bölgesel Rekabet

Saudi Arabia 2015

Abstract

When it comes to Saudi Arabia, 2015 was an important year in which the Saudi state had to struggle with a large number of regional issues. The beginning of a military operation against the Shiites in Yemen, not reaching real stability in Syria due to high military interventions of Iran and Russia, the adverse repercussions of the US' new foreign policy strategy in the Middle East, and the redesign of domestic politics of Saudi Arabia after King Abdallah are among these issues. Taking into account these circumstances, the fact that the Middle East is constantly becoming an unstable region, Riyadh is deeply concerned about this development. This can be an indicator for a new era in which Saudi Arabia will be forced to play a more active role against emerging threats in the Middle East.

Keywords: Saudi Arabia | Yemeni Operation | King Salman | Regional

Giriş

Yönetim değişikliğiyle başlayan 2015 yılı, Suudi Arabistan bakımından hem iç hem de dış politika alanlarında oldukça hareketli geçmiştir. Suriye Krizi'nin derinleşerek devam etmesi, İran'ın küresel güçlerle anlaşmasından sonra bölgesel etkinliğini artırması ve Yemen iç savaşının Suudi iç siyasetini doğrudan etkilemeye başlaması gibi unsurlar nedeniyle 2015 Riyad için Arap Baharı sürecindeki en sıkıntılı yıl olarak kabul edilebilir. Yıl içerisinde ortaya çıkan gelişmelere ve meydan okumalara neredeyse tamamen yenilenmiş bir liderlikle karşı koymaya çalışan Suudi Arabistan her zamankinden daha savunmacı ve korkuların ön plana çıktığı bir iç ve dış politika izlemek zorunda kalmıştır.

Uzun süredir hasta olan Kral Abdullah'ın 2015 yılının ilk günlerinde vefat etmesinin ardından yerine geçen Veliaht Selman, krallığının ilk günlerinden itibaren ülkenin hem iç hem de politikasında kapsamlı bir yeniden yapılanma süreci başlatmıştır. Arap isyanları sürecinde izlenen halk karşıtı ve otoriter rejimlerden yana şahin politikanın yürütücüsü olan kişiler görevden uzaklaştırıldı. Krallık yönetiminde geniş bir değişiklik yapıldı, Sudeyri Prensler ülkenin en kilit görevlerine getirildi. Üçüncü kuşak prensler ilk kez doğrudan ülke siyasetini belirleme imkanına sahip oldular. Yönetim kadrolarındaki değişiklik dışında, 2015'te ülkenin iç siyasetinde meydana gelen diğer önemli gelişmeler peş peşe yaşanan ve çok sayıda hacı adayı ve hacının hayatını kaybettiği iki hac faciası ile yapılan yerel seçimlerde kadınların ilk kez oy kullanması ve bazılarının belediye meclislerine seçilmesi oldu. Bu iki gelişme, hem hac organizasyonunun hem de kadınlarla ilgili konularda reform talebinin giderek artacağını gösteren iki önemli gelişme olarak kayda geçti.

Dış politikada ise Suudi yönetimi 2013 ve 2014 yılında izlediği bir taraftan şahin bir taraftan da ötekileştirici politikasının maliyetlerinin farkına

varıp hasarı telafi edici bir siyaset izlemeye başlamıştır. Başımı İran'ın çektiği bölgesel Şii tehdidinin ülkenin istikrarını doğrudan etkilemeye başlaması üzerine daha net bir İran ve Şii karşıtı, dolayısıyla Sünni yanlısı bir politika uygulamaya koyulmuştur. Bu bağlamda öncelikle, bölgenin en güçlü Sünni ülkesi olan Türkiye ile ilişkilerde bir yumuşama gerçekleşirken, iki ülke arasındaki işbirliği de geliştirildi. Ayrıca, Suriye konusunda Esed karşıtlığı noktasında daha sert bir tavır alınarak İran'ın bu husustaki aktivizmine cevap verildi. Öte yandan, İhvan ve Islah benzeri ılımlı Sünni gruplara yönelik daha olumlu bir yaklaşım ortaya çıktı.

İç Politika Gelişmeleri

Suudi Arabistan'daki iç gelişmeler bağlamında meydana gelen önemli gelişmelerden birisi Kral Abdullah bin Abdülaziz'in 23 Ocak 2015'teki vefatıdır.¹ Üvey kardeşi Kral Fahd bin Abdülaziz'in 2005 yılında vefatı üzerine tahta geçen Kral Abdullah, Kral Fahd'ın 1995 yılında felç olması üzerine 2005'e kadarki on yıllık süre boyunca veliaht sıfatıyla ülkeyi fiili olarak, 2005-2015 tarihleri arasındaki on yıl da doğrudan yönetmiştir. Kral Abdullah'tan sonra 80 yaşındaki Veliaht Selman bin Abdülaziz'in ülkeye kral olmasıyla İkinci Veliaht Prens Mukrin ise veliaht tayin edilmiştir.²

Prens Selman'ın kraliyet tahtına oturmasıyla ülkenin iç politikasında bazı önemli değişiklikler yaşanmıştır. Her şeyden önce Kral Selman, "Sudeyri Yedilisi" olarak adlandırılan kurucu Kral Abdülaziz'in Sudeyri Kabilesi'nden olan eşinden doğan yedi kardeşten birisidir.³ Kral Selman'ın Suudi tahtına oturması, Kral Fahd'tan sonra ikinci bir Sudeyri Prens kral olunca "Sudeyri-rilerin dönüşü" şeklinde yorumlanmıştır.⁴ Nitekim Kral Selman göreve gelir gelmez kabinede bir takım önemli değişikliklere imza atmıştır. Nisan 2015'te gerçekleştirdiği geniş kapsamlı kabine revizyonu ile Kral Selman, Kral Abdullah'ın kendisine bıraktığı düzeni neredeyse kökünden değiştirmiş ve ülkenin gerek iç gerekse dış politikasında "Sudeyri" hâkimiyetini tesis etmiştir.

Nitekim öz yeğeni olan İçişleri Bakanı Muhammed bin Naif'i (Sudeyri-lerden) ilk önce ikinci veliaht olarak atamış,⁵ daha sonra Nisan ayında ise Veliaht Mukrin'i (Sudeyri olmayan) görevden alarak içişleri bakanlığı görevine ek olarak kendine veliaht olarak atamıştır.⁶ Öte yandan Kral Selman, oğlu Muhammed bin Selman'ı ilk önce Savunma Bakanı ve Kraliyet Divan Başkanı olarak tayin etmiş⁷ daha sonra Nisan ayında ise bunların yanında ikinci veliaht olarak atamıştır.⁸ Aynı kabine revizyonunda 40 yıldır (1975-2015) görevde bulunan Dışişleri Bakanı Suud el-Faysal ağır hastalığı nedeniyle görevden alınarak yerine Suudi Arabistan'ın Washington Büyükelçisi Adil Cübeyr getirilmiştir.⁹ Suud el-Faysal görevi devrettikten 2,5 ay sonra hayatını kaybetmiştir.¹⁰

Kral Abdullah'ın 2015 yılı başında hayatını kaybetmesi üzerine tahta geçen Kral Selman'ın, farklı tarihlerde gerçekleştirdiği kabine revizyonları-

la ülke yönetiminde “Sudeyri” nüfuzunu hakim kıldığı söylenebilir. Ayrıca, bu sayede Suudi Arabistan’da ilk defa üçüncü nesil diyebileceğimiz Kurucu Kral Abdülaziz’in torunları (Muhammed bin Naif ve Muhammed bin Selman) veliahtlık makamına yükselmiş ve ülke yönetiminde doğrudan söz sahibi olmuşlardır. Kral Selman’ın atamalarıyla kendisinden sonra tahta geçecek olan üçüncü neslin “Sudeyriler”den olacağı teminat altına alınmıştır. Bunun önüne geçmek isteyen Kral Abdullah Mart 2014’te ikinci veliahtlık makamı oluşturmuş ve Sudeyri olmayan en küçük kardeşleri Prens Mukrin’i bu göreve getirmiştir.¹¹ Bunun yanında, vefat etmeden 1,5 ay önce ise Aralık 2014’te kapsamlı bir kabine revizyonu yaparak kendine yakın prenslerle kendisinden sonraki yönetici kadroyu şekillendirmeye çalışmıştır.¹² Kral Selman’ın Prens Mukrin’i görevden alması ve yeni atamalar yapmasıyla 2015 yılının sonuna gelindiğinde Kral Abdullah’ın bunda başarılı olamadığı söylenebilir.

2015 yılında iç politika gelişmeleri açısından öne çıkan başka bir önemli gelişme Suudi Arabistan’ın Mekke şehrinde bir ay içerisinde art arda yaşanan ve yüzlerce hacı adayının hayatını kaybetmesine yol açan iki ayrı kazadır. Bunlardan birincisi 11 Eylül’de Mescid-i Haram’da ibadet eden hacılar üzerine Kabe’de tavaf alanını genişletme inşaat çalışmalarında kullanılan vincin devrilmesiyle yaşanmıştır.¹³ Aşırı yağış ve fırtına nedeniyle dengesini kaybeden vincin Kabe’de ibadet yapan hacıların bulunduğu bölgeye devrilmesiyle 12’si Türk olmak üzere 110 hacı adayını hayatını kaybederken 200’den fazla kişi ise yaralanmıştır.¹⁴ Meydana gelen faciayla ilgili yapılan soruşturma ve hazırlanan rapora göre kazaya şiddetli rüzgâr ve vincin yanlış konumlandırılmasının sebep olduğu ortaya çıkmıştır.¹⁵ Yaşanan felaketin ardından Suudi Arabistan Kraliyet Divanı’ndan yapılan açıklamada kazada hayatını kaybedenlerin ve ağır yaralananların ailelerine 270 bin Dolar tazminat ödeneceği ifade edilmiştir.¹⁶

Mekke’deki ikinci hac faciası ise 24 Eylül’de hac mevsiminde Mina’da Şeytan taşlama esnasında iki kalabalık hacı grubunun tünelde karşılaşması sonucunda izdiham yaşanması ve yüzlerce hacı adayını hayatını kaybetmesidir.¹⁷ 7’si Türk olmak üzere¹⁸ yüzlerce hacı adayını hayatını kaybederken 1000’e yakın kişi ise yaralanmıştır.¹⁹ Suudi Arabistan resmi makamlarından yapılan açıklamalarda izdiham neticesinde toplam 769 kişinin öldüğü belirtilirken, Türkiye, İran, Hindistan ve Pakistan’dan yapılan bazı açıklamalarda bu sayının çok daha yüksek olduğu ileri sürülmüştür. Türkiye Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez Aralık ayında bir toplantıda yaptığı konuşmada Mina’da iki bine yakın hacı adayının hayatını kaybettiğini ifade etmiştir.²⁰ Öte yandan Mina izdihamının hemen ardından İran Hac ve Ziyaret Kurumu’ndan yapılan açıklamada göre Mina’daki izdihamda en az 4 bin 700 kişinin öldüğü iddia edilmiştir.²¹ Son olarak Hindistan ve Pakistanlı yetkililer ise meydana gelen izdihamda 1100 kişinin hayatını kaybettiğini ifade etmişlerdir.²² Bundan sadece iki hafta önce benzer bir facia yaşayan Suudi Arabistan, yeniden ve daha ağır bir facianın yaşanmasıyla uluslararası gündeme oturmuş ve İslam dünyasından tepkileri üzerine toplamıştır. Üst üste iki ayrı acı hadisenin ya-

şanması üzerine Kral Selman Hac Bakanı, Mekke Belediye Başkanı ve Mekke Emniyet Müdürünü görevlerinden almıştır.²³

Bu yıl içerisinde meydana gelen bir diğer iç politika gelişmesi ise yerel seçimlerin yapılması ve Suudi Arabistan'da kadınların siyasal sisteme katılımlarıyla ilgilidir. Suudi Arabistan'da 12 Aralık'ta ülke tarihin üçüncü seçimi olan yerel seçimler gerçekleştirilmiştir. Bu seçimlerin önemi, kadınların seçme ve seçilme haklarını ilk defa kullanabilmeleridir.²⁴ Kadınların yerel seçimlerde aday olabilmeleri ve oy kullanabilmelerinin önu Kral Abdullah'ın 2011 yılında bir önceki seçimlerden hemen önce yayınladığı kararnameyle açılmıştı.²⁵ Böylece Suudi Arabistan'da kadınlar Aralık 2015'te gerçekleştirilen yerel seçimlerde hem oy kullandılar hem de aday olabildiler. Bu seçimlerde belediye meclisi için yarışan adaylar arasında 979 kadın bulunmaktaydı.²⁶ Bunlar arasından 20 kadın aday belediye meclisine seçilmeyi başarmıştır.²⁷ Krallıkla yönetilen Suudi Arabistan'da yerel düzeyde de olsa serbest seçimlerin gerçekleştirilmesi ve hatta kadınların bu seçimlere katılımının önündeki engellerin kaldırılması siyasal sistemin demokratikleştirilmesi açısından önemli bir adım olarak görülmektedir. Öte yandan ülkede kadınların otomobil kullanmaları ve yanlarında bir erkek yakını olmadan dışarı çıkmalarına dair yasak halen devam etmektedir.

Dış Politika Gelişmeleri

Bu kısımda Suudi Arabistan'ın dış politikası, ABD, İran, Türkiye, Mısır ve son olarak Körfez ülkeleriyle ilişkileri merkeze alınarak incelenmektedir. Bu çerçevede Suudi Arabistan ile söz konusu ülkeler arasında bir yıllık zaman diliminde meydana gelen diplomatik, siyasal, askeri ve ekonomik gelişmeler üzerinden genel bir ilişki profili çıkarılmaktadır. Suudi Arabistan'ın Suriye, Yemen ve Irak gibi diğer bölge ülkeleri ya da bölge dışından herhangi bir büyük güçle ilişkileri ise yukarıda sayılan alt başlıklardan yakından ilgili olduğu başlığa dahil edilerek değerlendirilmektedir.

Suudi Arabistan-ABD İlişkileri

Selman bin Abdülaziz'in Suudi Arabistan'da kral olmasıyla birlikte 2015 yılında Riyad-Washington ilişkilerinin duygusallıktan uzaklaşarak daha pragmatist bir zemine oturtmaya başladığı söylenebilir. Kral Abdullah yönetiminin son iki yılında İran, Suriye ve Mısır'a yaklaşımları ve aldıkları pozisyonların ayrışması nedeniyle Suudi Arabistan-ABD ilişkilerinde gerilim yükselmişti. Kral Abdullah yönetimi ABD'nin İran'la nükleer müzakereleri başlatması, Suriye'de Beşşar Esad'a karşı askeri müdahale konusunda çekingen davranması ve Mısır'da askeri darbeyi eleştirmesi gibi öne çıkan bu anlaşmazlıklar nedeniyle Obama yönetimine ciddi eleştiriler getirmişti. Ancak Kral Selman'ın Ocak 2015'te yönetime gelmesiyle birlikte iki ülke ilişkilerinde yumuşama gözlenmeye başlanmıştır.

Özellikle Suudi Arabistan'ın iç ve dış politikasını daha rasyonel bir düzeyde biçimlendiren yeni ve genç kadro bu değişimde ciddi bir rol üstlen-

miştir. Suudi Arabistan'a yön veren yeni kadro İçişleri Bakanı ve Velihaht Muhammed bin Naif, Dışişleri Bakanı Adil Cübeyr ve Savunma Bakanı ve İkinci Velihaht Muhammed bin Selman Riyad'ın bazı konularda anlaşmazlığa düşülen devletlerle gerilim yaşamadan alternatif güç merkezleriyle de yaklaşma politikası izlemesi gerektiğinin farkına varmışlardır. Dolayısıyla Kral Abdullah'tan sonra Riyad-Washington ilişkileri ilk birkaç ay eski gerilimli düzeyini sürdürse de daha sonraki süreçte yumuşamaya başlamıştır. Taraflar arasında bazı anlaşmazlıklar söz konusu olsa da Yemen ve IŞİD konusunda menfaatleri örtüşmüştür.

2015 yılında iki ülke arasındaki gelişmelere bakıldığında ilk önemli temas Kral Abdullah'ın vefatı nedeniyle Başkan Obama'nın Suudi Arabistan'a gerçekleştirdiği taziye ziyaretidir. Obama, aralarında CIA Başkanı John Brennan, Dışişleri Bakanı John Kerry, eski Dışişleri Bakanları Condoleezza Rice ve James Baker'ın da aralarında bulunduğu 30 kişilik üst düzey heyetle 27 Ocak'ta Suudi Arabistan'a gitmiştir.²⁸ Her ne kadar Obama'nın ziyaretinin temel amacı Kral Selman'a taziye dileklerini iletmek olsa da söz konusu ziyarette iki ülke ilişkileri ve bölgesel meseleler de masaya yatırılmıştır.

2015 yılında iki ülke arasında meydana gelen diğer bir gelişme 13-14 Mayıs'ta ABD ile Körfez ülkeleri arasında yapılan Camp David Güvenlik Zirvesi'dir.²⁹ Başkan Obama, İran'la imzalanan nükleer anlaşmanın Körfez ülkelerini bölgede tedirginliğe itmesi üzerine başta İran olmak üzere bölgesel tehditlere karşı güvenlik taahhüdünde bulunmak amacıyla Camp David'de bir güvenlik zirvesi düzenlemiştir.³⁰ Ne var ki Kral Selman görüşmenin yapılacağı son iki güne kadar zirveye katılıp katılmayacağını açıklamamış ve nihayetinde ABD'nin ısrarlarına rağmen zirveye katılmayacağını duyurmuştur.³¹ Kral Selman, kendisini temsilen Velihaht Muhammed bin Naif ve Savunma Bakanı Muhammed bin Selman'ı görevlendirmiştir.³²

ABD ile altı Körfez ülkesinin katılımıyla gerçekleştirilen zirvede Suriye, Yemen ve IŞİD gibi bölgesel meseleler görüşülse de Suudi Arabistan'ın ayrı bir önem attığı İran tehdidi meselesi zirveye ağırlığını koymuştur. Bunun da farkında olan Obama, Körfez ülkelerine İran'a ilişkin önemli güvenlik garantileri vermiştir. Zirvede Obama, müttefiklerine herhangi bir Körfez ülkesinin toprak bütünlüğüne yönelik tehdidin engellenmesi noktasında birlikte çalışacaklarının altını çizerek ABD'nin müttefiklerini savunmak için askeri güç kullanımı da dahil işbirliği açısından Körfez ülkelerinin yanında olduğunu ifade etmiştir.³³ Ayrıca ABD, dış tehditlere karşı Körfez ülkelerinin savunma kapasitelerinin güçlendirilmesi noktasında askeri desteklerini arttıracığını ve hatta balistik füze savunma sistemlerini müttefiklerine temin edebileceği taahhüdünde bulunmuştur.³⁴ Öte yandan Obama İran ile nükleer müzakerelerin sürdürüleceğini belirterek Körfez ülkeleriyle işbirliğinin İran'ı yalnızlaştırma anlamına gelmediğini ifade etmiştir.³⁵ Böylece artık İran ile ABD arasında yeni bir sayfanın açıldığını ve bundan geriye dönülmeyeceğinin mesajını iletmıştır. ABD'nin İran konusunda geri adım atmayacağını farkında olan ve Washington'da bazı güvenlik garantileri alan Riyad yönetimi ise ABD ile ilişkilerdeki gerginliği giderek düşürmeye başlamıştır.

2015 yılında Riyad-Washington ilişkilerindeki diğer bir önemli gelişme ise Kral Selman'ın 3-4 Eylül'de ABD'ye gerçekleştirdiği resmi ziyaretidir. Söz konusu görüşmenin sembolik önemi Kral Selman'ın göreve geldikten sonra ilk yurt dışı ziyaretini ABD'ye yapmış olmasıdır.³⁶ Beyaz Saray'da bir araya gelen Başkan Obama ve Kral Selman ikili ilişkilerin güçlendirilmesini ve İran, Suriye, Yemen ve IŞİD gibi bölgesel meseleleri masaya yatırmışlardır. Obama, Kral Selman'ın göreve gelmesinin ardından ilk yurt dışı ziyaretini ABD'ye yapmasının iki ülke arasındaki dostluğun uzun yıllara dayandığının işareti olduğunu ifade etmiştir.³⁷ Kral Selman ise ilk yurt dışı ziyaretini ABD'ye yapmasının iki ülke arasındaki güçlü ve derin ilişkileri sembolize ettiğinin altını çizmiştir.³⁸ Obama-Selman görüşmesinde en önemli meselenin İran'ın bölgesel politikaları olduğu söylenebilir. Nitekim Obama basın açıklamasında İran'ın bölgede istikrarsızlaştırıcı eylemleriyle mücadele ederken aynı zamanda nükleer silah edinmesini engelleyecek bir anlaşmanın etkili bir şekilde uygulanmasını konuşacaklarını belirtmiştir.³⁹ ABD ile tüm alanlardaki ilişkilerini derinleştirmek istediklerini ifade eden Kral Selman ise Mayıs ayında yapılan Camp David Zirvesi'nde Washington'un bölgesel tehditlere karşı verdiği savunma taahhütlerinin yerine getirilmesinin önemine vurgu yapmıştır.⁴⁰

Zirvenin hemen ardından basın toplantısı yapan Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Adil Cübeyir, iki liderin Riyad-Washington arasındaki tarihi stratejik ortaklığı yeniden canlandırmayı arzu ettiğini söylemiştir. Ayrıca İran'ın Ortadoğu'daki istikrarsızlaştırıcı eylemlerinin önüne geçme ve nükleer silah edinmesini engelleme konularında ABD ve Suudi Arabistan'ın anlaşmaya vardığına değinmiştir. İran ile imzalanan nükleer anlaşmaya dair Obama yönetimin verdiği sözlerin kendilerini memnun ettiğine değinen Cübeyir, bu anlaşmanın bölgesel güvenlik ve istikrara katkı yapabileceğini dile getirmiştir. Son olarak Cübeyir, Obama-Selman görüşmesinde iki ülke arasındaki askeri işbirliğinin güçlendirilmesi noktasında anlaşmaya varıldığını açıklamıştır.⁴¹

Obama yönetiminin Ortadoğu'daki gelişmelere eskisi kadar hakim ol(a)madığının bilincinde olan Selman yönetiminin aynı yıl içerisinde bölgeyle yakından ilgilenen Rusya gibi diğer büyük güçlerle bu boşluğu doldurmaya çalıştığı söylenebilir. 2015 yılının ikinci yarısında Riyad-Moskova arasında üst düzey diplomatik trafiğin yoğunluğu dikkatleri çekmiştir. Bunlardan ilki İkinci Veliaht ve Savunma Bakanı Muhammed Selman'ın 18 Haziran'da Rusya'ya gerçekleştirdiği ziyaretidir.⁴² Muhammed bin Selman Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ile St. Petersburg'da ikili ilişkileri, bölgesel gelişmeleri ve işbirliği alanlarını görüşmüştür. Görüşmede birçok konuda mutabakata varan taraflar arasında nükleer enerji işbirliğini öngören altı ayrı anlaşma imzalanmıştır.⁴³ Ayrıca, Riyad ve Moskova Petrol Bakanları enerji işbirliği alanında iki ülke arasında çalışma grubu kurulması konusunda anlaşmışlardır.⁴⁴ Son olarak Muhammed bin Selman Rusya'daki temasları sırasında Suudi Arabistan'ın Rusya'ya 10 milyar dolarlık yatırım yapacağını ifade etmiştir.⁴⁵

Suudi Savunma Bakanı, 11 Ekim'de Rusya'ya ikinci bir ziyaret gerçekleştirmiştir.⁴⁶ Söz konusu ziyarette Muhammed bin Selman Putin ile Soçi'de

bir araya gelmiş, ikili ilişkileri ve Rusya'nın Suriye'de gerçekleştirdiği askeri operasyonları görüşmüştür. Selman-Putin görüşmesinin ardından basın toplantısı yapan Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, Rusya'nın Suriye'deki askeri operasyonları konusundaki Riyad'ın endişelerini anladıklarını ve taraflar arasındaki şüphelerin giderilmesi için iki ülke istihbarat birimlerinin bundan sonra yakın işbirliği içerisinde olacağını ifade etmiştir.⁴⁷

Öte taraftan Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Adil Cübeyir de 11 Ağustos'ta Rusya'ya bir ziyaret gerçekleştirmiş ve meslektaşı Sergey Lavrov'la Suriye'deki son gelişmeleri masaya yatırmıştır. Lavrov yaptığı açıklamada Esad'ın geleceği konusunda Suudi Arabistan ve Rusya'nın ayrışmasına rağmen IŞİD ve benzeri terör örgütleriyle mücadelede dayanışma içerisinde olacaklarını ifade etmiştir.⁴⁸ Bu dönemde Kremlin'den yapılan resmi açıklamada Kral Selman'ın ikili ilişkileri ve bölgesel gelişmeleri değerlendirmek üzere Rusya'ya ziyaret gerçekleştireceği ifade edilmesine⁴⁹ rağmen 2015 yılı içerisinde bu ziyaret gerçekleşmemiştir. 2015'in son çeyreğinde Rusya'nın Suriye'de askeri varlığını ve operasyonlarını artırması sahada denklemi Suudi Arabistan aleyhine dönüştürmesinin Moskova-Riyad yakınlaşması ihtimalini güçleştireceği söylenebilir. Suudi Arabistan-İran İlişkileri

2015 yılında Suudi Arabistan-İran ilişkileri önceki yıllardaki gergin düzeyini daha da artırarak devam ettirmiştir. Bu bölümde Riyad-Tahran ilişkilerinde meydana gelen anlaşmazlıklar ve karşılıklı suçlamalar, Yemen ve Suriye'deki gelişmeler üzerinden değerlendirilecektir. Her şeyden önce 2015 yılında Yemen'de meydana gelen önemli gelişmeler iki ülke ilişkilerinde zaten var olan tansiyonu iyice tırmandırmıştır. Suudi Arabistan ve İran arasındaki bölgesel rekabetin en önemli ayaklarından birini oluşturan Yemen'de Suudi Arabistan Cumhurbaşkanı Mansur Hadi'yi desteklerken İran bu yönetimi gayri meşru gören ve ona karşı savaşan Şii Husilere askeri, ekonomik ve siyasi destek vermektedir.

2011'deki ayaklanmalardan bu yana Yemen'de güvenlik ve istikrar bir türlü sağlanamadı. Eylül 2014'te İran'ın desteklediği Husiler başkent Sana'yı ele geçirmiş; 1 Kasım 2014'te ise Husiler ile yönetim arasında uzlaşma sağlanmış ve ardından teknokrat hükümeti kurulmuştu.⁵⁰ Ancak Ocak 2015'te taraflar arasındaki anlaşmazlıklar ve çatışmalar yeniden başlamış, Sana'da yayılmayı sürdüren Husiler cumhurbaşkanlığı⁵¹ ve başbakanlık⁵² binalarını kuşatmışlardır. Böyle bir konjunktürde Suudi Arabistan'da Kral Selman yönetime gelmiş, Yemen krizini öncelikli konu olarak ele almıştır. Riyad'ın yeni yönetimi Yemen'de meydana gelen gelişmeleri darbe olarak nitelendirmiştir.⁵³

26 Mart'a geldiğinde Suudi Arabistan 10 Arap ülkesinden oluşan koalisyon güçleriyle⁵⁴ Yemen'de İran destekli Husilerin ele geçirdiği bölgelere "Kararlılık Fırtınası" olarak adlandırdığı hava operasyonunu başlatmıştır.⁵⁵ ABD ise söz konusu operasyona lojistik destek verdiğini açıklamıştır.⁵⁶ Kararlılık Fırtınasına dair basın açıklaması yapan Adil Cübeyir, operasyonun temel amacının meşru hükümetin yeniden tesis edilmesi olduğunu ve bunun da Birleşmiş Milletler (BM) ve Arap Birliği tüzüklerine uygun bir şekilde yapıldığı-

nı belirtmiştir.⁵⁷ Nitekim Husilerin yönetimden uzaklaştırdığı Cumhurbaşkanı Hadi, hem Körfez İşbirliği Konseyi, hem Arap Birliği hem de BM'den askeri müdahale talebinde bulunmuştu.⁵⁸

Diğer yandan Tahran yönetimi ise Yemen'deki Husileri desteklemeye devam etmiştir. Husiler ülkede hâkimiyeti ele geçirdikten sonra İran'a ziyaret gerçekleştirerek iki ülke arasında ekonomik işbirliği anlaşması dahi imzalamışlardır.⁵⁹ Yemen-İran yakınlaşmasıyla birlikte iki ülke arasında ilk defa doğrudan uçuşlar başlamış ve İran'dan Yemen'e giden tarifeli uçaklar Husilere yardım taşımıştır.⁶⁰ Böyle bir ortamda Suudi Arabistan öncülüğündeki koalisyon güçlerinin Yemen'e askeri müdahalesi İran'ı ciddi düzeyde rahatsız etmiştir. Tahran yönetimi Suudi Arabistan'ı kınayarak, operasyonları derhal durdurmaya çağırmıştır. İran Genelkurmay Başkanı yaptığı açıklamada Suudi Arabistan'ın Yemen halkına zulmettiğini ve bu zulmün Suudi Arabistan'ın yok olmasına neden olacağını ifade etmiştir.⁶¹ İran Devrim Muhafızları Komutanı Ali Caferi ise Yemen operasyonunu başlatan Suudi Arabistan'ın çöküşünün yaklaştığını söylemiştir.⁶² Öte yandan İran Dini Lideri Ali Hamaney ise Suudi Arabistan'ın Yemen'de büyük bir hata yaptığını değerlendirerek, Yemen'de işlediği cinayetlerin izlerinin Suudi Arabistan'ın yakasına yapışacağını ifade etmiştir.⁶³ İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani ise Suudi Arabistan'a operasyonları durdurması ve tarafların müzakere masasına oturması uyarısında bulunmuştur.⁶⁴ Suudi Arabistan ise hava operasyonlarıyla Husilerin ilerleyişini durduktan sonra 21 Nisan'da Kararlılık Fırtınası Operasyonu'nu sonlandırarak, 'Umudun Yeniden Tesisi' isimli yeni bir operasyon başlattığını duyurmuştur.⁶⁵ Bu operasyon çerçevesinde 2015 yılı sonuna kadar gerekli görüldüğü takdirde Yemen'e askeri ve insani müdahaleler yapılmıştır.

Suudi Arabistan ve İran arasındaki bölgesel güç mücadelesinin bir diğer ayağını ise Suriye oluşturmaktadır. 2015 yılına gelindiğinde daha önceki yıllarda olduğu gibi Riyad yönetimi Esad rejimini yıkma çabalarını ve muhalifleri desteklemeyi sürdürürken, İran ise tam tersine Esad'ın varlığını korumaya ve muhalifleri terörist olmakla suçlamaya devam etmiştir. Dolayısıyla söz konusu iki ülke 2015 yılında da Suriye'deki gelişmeler üzerinden birbirlerini karşılıklı olarak suçlamışlar ve zaten var olan gerilimi muhafaza etmişlerdir.

2015 yılında Suudi Arabistan ile İran arasındaki en yüksek düzeyli temas Suriye meselesinin çözümü için 14 Kasım'da 17 ülke dışişleri bakanlarının katılımıyla gerçekleşen Viyana Toplantısı'dır.⁶⁶ İran'ın davet edilmediği 23 Ekim görüşmelerinden bir sonuç alınamamıştı,⁶⁷ ancak burada taraflar arasında anlaşmazlıklar olmasına rağmen geçiş hükümetinin kurulması noktasında mutabakata varıldı.⁶⁸ Görüşmelerin ardından açıklama yapan Suudi Dışişleri Bakanı Adil Cübeyir, Esad'ın önünde iki seçeneğin olduğunu, ya siyasi yollarla ya da askeri yollarla gideceğini söylemiştir. Cübeyir, Suriye görüşmelerinde iki konuda anlaşmazlığın bulunduğunu belirtmiş ve bunlardan birinin Esad'ın nasıl ve ne zaman görevi bırakacağı, diğeri ise başta İran askerleri olmak üzere yabancı güçlerin nasıl ve ne zaman çekileceği olduğunu söylemiştir.⁶⁹ Böylece Riyad yönetimi Suriye konusunda askeri seçeneği gün-

demine aldığı açık bir şekilde ilan etmiş, Esad rejimini askeri müdahaleyle tehdit etmiştir.

Suriye Krizinde inisiyatif almak isteyen Suudi Arabistan, Suriyeli muhalif grupları 8-10 Aralık tarihlerinde Riyad'da bir toplantıda buluşturmuştur. 14 Kasım'daki Viyana görüşmelerinden rejim ile muhalifler arasında müzakerelerin başlatılacağı yönünde karar çıkınca Suudi yönetimi rejim karşısında muhaliflerin tek bir çatı altında toplanmaları için böyle bir toplantı düzenledi.⁷⁰ Toplantının temel amacı, Suriye'deki parçalı muhalif grupları Esad'a karşı bir araya toplamaktır.

2015 yılında Riyad-Tahran ilişkilerinde gerilime yol açan bir diğer gelişme Mina'daki izdihamda yüzlerce hacının hayatını kaybetmesi neticesinde Suudi yönetiminin İranlı yöneticilerin ağır eleştirisi ve tehditlerine maruz kalmasıdır. Cumhurbaşkanı Ruhani, BM'de yaptığı konuşmada izdihamdan Suudi yönetimini sorumlu tutmuş ve beceriksiz ve kötü yönetim olarak nitelendirmiştir.⁷¹ İran Dini Lideri Ali Hamaney, İranlı hacılara ve hayatını kaybedenlere gerekli özeni göstermemesi halinde Suudi Arabistan'a en sert ve şiddetli karşılık vereceklerini ifade etmiştir. Başka bir konuşmasında ise Hamaney, Suudi yönetimini sorumlu tutarak özür dilemesi gerektiğini ifade etmiştir.⁷² Devrim Muhafızları Komutanı ise Mina'daki izdihamın intikamını almak için sert tepkiye hazır olduklarını açıklamıştır.⁷³ Suudi yönetimi ise izdiham ters yönde ilerleyen İranlı hacıların sebep olduğunu söyleyerek İran'ı suçlamıştır.⁷⁴

Suudi Arabistan-Türkiye İlişkileri

Her ne kadar 2013'ün ikinci yarısı ve 2014 yılı boyunca Suudi Arabistan-Türkiye ilişkilerinde soğukluk meydana gelmiş olsa da 2015'e gelindiğinde Kral Selman'la birlikte yeniden güçlü ilişkiler kurulmuştur. Ankara yönetimi Mısır meselesi dolayısıyla sorunlar yaşadığı Kral Abdullah'ın vefatını önemli bir fırsat olarak görmüş ve ikili ilişkilerin yeniden canlandırılması için yeni hamleler yapmıştır. Örneğin Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Etiyopya, Cibuti ve Somali'den oluşan Afrika temaslarına ara vererek derhal Suudi Arabistan'a geçmiş ve bizzat cenaze törenine katılmış, yeni Kral Selman'a baş sağlığı dileklerini iletmıştır.⁷⁵ Ayrıca Türkiye, yeni Riyad yönetimine bölgede Suudi Arabistan'a verdiği değere ilişkin mesaj göndermiştir. Kral Abdullah'ın vefatı nedeniyle 24 Ocak 2015 günü Türkiye'de milli yas ilan edilmiş⁷⁶ ve bayraklar yarıya indirilmiştir.⁷⁷

Bu yıl içerisinde iki ülke arasında meydana gelen diğer bir diplomatik gelişme Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 1-2 Mart tarihlerinde Suudi Arabistan'a gerçekleştirdiği ziyaretidir.⁷⁸ Riyad'da bir araya gelen Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Kral Selman, ikili ilişkileri ve bölgesel gelişmeleri istişare etmiş, görüşme kapsamında ayrıca işbirliği imkânları masaya yatırılmıştır. Nitekim Türkiye'den Suudi Arabistan'a hareket ederken basın açıklaması yapan Erdoğan, Kral Selman'la yapacağı görüşmede iki ülke arasındaki stratejik iliş-

kilerin ele alınacağını ve bölgenin güvenlik ve istikrarı konusunda fikir teatisinde bulunulacağını belirtmiştir.⁷⁹ Ziyaretinin ilk gününde Mekke’de umre yapan Erdoğan,⁸⁰ ikinci gün Riyad’a geçerek resmi temaslarına başlamıştır. Erdoğan-Selman görüşmesinde Suriye’de muhalefete verilen desteğin artırılması gerektiği hususunda mutabakata varıldığı açıklanmıştır.⁸¹ İki ülke ilişkilerinin geliştirilmesi amacıyla bazı stratejik kararların alındığı görüşmede Kral Selman, Suriye’de güvenli bölge ve eğitim-donat noktalarında Türkiye’yle görüş birliği içerisinde olduğunun altını çizmiştir.⁸² İki ülke ilişkilerini analiz eden Arap⁸³ ve Türk⁸⁴ uzmanlar Erdoğan’ın ziyaretinin Ankara-Riyad ilişkilerinde yeni bir sayfa açığının altını çizmişlerdir.

Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın Riyad’la ilişkileri güçlendirmeye dönük diğer bir hamlesi ise Suudi Arabistan’ın Yemen’e başlattığı hava operasyonlarına ilişkin Türkiye’nin lojistik destek verebileceğini açıklamasıdır. France 24 kanalına mülakat veren Erdoğan, İran ve terörist grupların Yemen’den çekilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁸⁵ Yine Yemen meselesiyle ilgili olarak yaptığı başka bir açıklamada Erdoğan, İran’ın bölgeyi hakimiyeti altına almaya çalıştığını, bu durumun Türkiye ve Körfez ülkelerini rahatsız ettiğini ifade ederek İran’ı karşısına almış ve Suudi Arabistan’a açık destek vermiştir.⁸⁶

Bu hamleler neticesinde Riyad-Ankara ilişkilerinde bölgesel gelişmelere ilişkin yeniden koordinasyon sağlanmış, Suudi Arabistan’dan Türkiye’ye resmi ziyaretler yapılmıştır. Bunlardan ilki İkinci Veliiaht Muhammed Naif’in 6 Nisan’da Türkiye’ye yaptığı ziyarettir.⁸⁷ Erdoğan’ın İran’a gerçekleştireceği ziyaretin hemen öncesinde Suudi Arabistan’dan Türkiye’ye böyle bir ziyaretin yapılması dikkat çekmiştir. Erdoğan’ın Naif’i kabul ettiği görüşmede Ortadoğu’daki son gelişmeler ele alınmıştır. Suudi Arabistan’dan Türkiye’ye yapılan başka bir ziyaret 15 Ekim’de Dışişleri Bakanı Adil Cübeyir’in Türkiye temaslarıdır.⁸⁸ Rusya’nın Suriye’de muhaliflere karşı yürüttüğü hava operasyonları sırasında Türkiye’de temaslarda bulunan Cübeyir, Dışişleri Bakanı Feridun Sinirlioğlu, Başbakan Ahmet Davutoğlu ve Cumhurbaşkanı Erdoğan’la ayrı ayrı yaptığı görüşmelerde başta Suriye olmak üzere bölgesel sorunlara dair fikir alışverişinde bulunmuştur. Cübeyir ve Sinirlioğlu ortak basın toplantısında Suriye ve Irak’ın toprak bütünlüğü ve istikrarına vurgu yapmışlar⁸⁹ ve iki ülke Rusya’nın Suriye’ye askeri müdahalesinden duydukları rahatsızlığı dile getirmişlerdir.

Riyad’dan Ankara’ya gerçekleştirilen üst düzeyli resmi temas ise Kral Selman’ın Antalya’da düzenlenen G-20 Zirvesi’ne katılması vesilesiyle Cumhurbaşkanı Erdoğan ile yaptığı toplantıyla gerçekleşmiştir. 14 Kasım’da öğle yemeğinde bir araya gelen Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Kral Selman’a Suudi Arabistan Savunma Bakanı Muhammed bin Selman ve MİT Müsteşarı Hakan Fidan eşlik etmişlerdir.⁹⁰ Zirve öncesi yapılan liderler görüşmesinde iki ülke ilişkileri siyasi, ekonomik ve askeri yönleriyle ele alınmış ve daha ileri bir seviyeye taşınması konusunda fikir teatisi yapılmıştır.

İki ülke ilişkileri açısından 2015 yılı içerisindeki bir diğer önemli gelişme ise Suudi Arabistan’ın öncülük ettiği Teröre Karşı Ortak İslam İttifakı’na Türkiye’nin

de dahil edilmesidir. Savunma Bakanı Muhammed bin Selman'ın Aralık'ta ittifakın detaylarını paylaştığı basın açıklamasında aralarında Türkiye ve Mısır'ın da bulunduğu 34 İslam ülkesinin terörle mücadele için ortak bir askeri ittifak kurduğunu ilan etmiştir. Ortadoğu'nun herhangi bir bölgesinde meydana gelecek istikrarsızlaştırıcı unsurları hedef alacak olan askeri ittifakın karargâhının Riyad'da olacağı ifade edilmiştir.⁹¹ Söz konusu ittifaka İran, Suriye ve Irak'ın dahil edilmemesi Ortadoğu'nun iki karşıt kampa bölündüğünün en somut göstergesi olmuş, Türkiye ise Suudi Arabistan'ın başı çektiği blokta yer almıştır.

Suudi Arabistan-Mısır İlişkileri

2015 yılında Kral Selman'la birlikte Suudi Arabistan, Sisi yönetimindeki Mısır'ı stratejik bir ortak olarak görmeye devam etmesine rağmen, Mısır nedeniyle Türkiye gibi diğer stratejik ortaklarla ilişkilerin bozulmamasına ayrı bir önem vermiştir. Suudi yönetiminin böyle bir politika değişikliğine gitmesinde Kahire'nin Suriye ve İran konusunda Riyad'la aynı düşünmediği ve Kral Selman'ın Kral Abdullah'tan farklı olarak bölgesel denklemde Türkiye'nin stratejik ağırlığının göz ardı edilemez olduğunun farkında olması gibi iki temel unsurdan bahsedilebilir. Örneğin Kahire yönetimi Suriye'de askeri müdahaleye somut bir şekilde karşı çıkarken, Riyad yönetimi askeri seçeneğin de masada olduğunu ifade etmektedir. Suudi Arabistan, İran'la girdiği bölgesel güç mücadelesinde Mısır ve Türkiye gibi diğer iki bölgesel güce ihtiyaç duymaktadır. İran'ı dengeleme amacıyla verilen rekabetin Yemen ayağında doğrudan Mısır'ın askeri ve siyasi desteğine ihtiyaç duyarken, Suriye ve Irak ayaklarında ise doğrudan Türkiye'nin askeri ve siyasi desteğine ihtiyacı söz konusudur. Dolayısıyla Kral Selman yönetimi Mısır ve Türkiye'den herhangi biri ile bağları koparmadan her ikisi ile de askeri, siyasi ve ekonomik bağları güçlendirme politikası takip etmiştir.

Kral Abdullah'ın ölümü üzerine Suudi Arabistan-Mısır ilişkilerinin bozulacağına ilişkin Arap medyasında ve uluslararası basında haberler yapılması üzerine taraflar ilişkilerin olumlu seyrettiğine dair açıklamalar yapmak zorunda kalmıştır. Örneğin Cumhurbaşkanı Abdülfettah el-Sisi, Suudi Arabistan, Kuveyt ve BAE gibi Körfez ülkeleriyle sarsılmaz ilişkilere sahip olduklarını dile getirmiştir.⁹² Söz konusu Körfez ülkeleri ise ekonomik darboğazdan kurtulması için Mısır'a yeni ekonomik yardımlar yapmışlardır.⁹³ Ayrıca Suudi Arabistan Mart ayında Yemen'e yönelik başlattığı askeri operasyonlarda Mısır'la birlikte hareket etmiştir. Yemen konusunda Suudi yönetimine destek veren Kahire, Kararlılık Fırtınası Operasyonu'nu üstlenen ittifak içerisinde yer almış ve Kızıl Deniz üzerinden Yemen sınırına savaş gemileri göndermiştir.⁹⁴ Diğer taraftan Mısır Hava Kuvvetleri Yemen'deki hava saldırılarına bizzat katılarak Suudi Arabistan'ın yanında yer almıştır.⁹⁵ İki ülke arasındaki ilişkilerin bozulduğu yönündeki tartışmalar devam ederken Sisi, 2 Mart ve 2 Mayıs'ta olmak üzere Riyad'ı iki kez ziyaret etmiş, ikili ilişkileri ve bölgesel gelişmeleri Kral Selman'la değerlendirme fırsatı bulmuştur.⁹⁶

2015'in ortalarına gelindiğinde Riyad ve Kahire ilişkilerin daha da derinleştirilmesi ve güçlendirilmesine dönük önemli adımlar atmıştır. 30 Temmuz'da Suudi Arabistan Savunma Bakanı Muhammed bin Selman Mısır'ı ziyaret etmiş ve bu ziyaret sırasında iki ülke arasında Kahire Deklarasyonu imzalanmıştır.⁹⁷ Bu deklarasyonda iki ülke arasındaki askeri ve ekonomik ilişkilerin güçlendirileceği konusunda mutabakata varılmıştır. Kahire Deklarasyonu olarak ilan edilen askeri işbirliği pakti bünyesinde bölgesel krizlere müdahale edecek Ortak Arap Gücü kurulması da öngörülmüştür.⁹⁸ Aslında Ortak Arap Gücü projesi 2014'ten bu yana Suudi Arabistan ve Mısır tarafından sık sık dillendirilen bir hedefti. Bu konuda en somut adım Mart ayında Mısır'da düzenlenen Arap Birliği Zirvesi'nde atılmış, üye devletler Ortak Arap Gücü kurulması hususundan mutabakata varmışlardı.⁹⁹ Nitekim Arap Birliği üye devletlerinin genelkurmay başkanlarının Nisan'da Kahire'de yaptıkları toplantıda projenin detayları görüşülmüştü.¹⁰⁰ Mayıs ayında genelkurmay başkanları Kahire'de tekrar bir araya gelmiş, oluşturulacak askeri gücün detaylarını masaya yatırmışlardı.¹⁰¹ Bu görüşmelerde katılımcı devletler arasında protokol imzalanmıştı.¹⁰² Fakat askeri gücün ivedilikle oluşturulmasını isteyen Suudi Arabistan ve Mısır, bazı aksaklıklar ve ertelemelerin yaşanması üzerine kendi aralarında böyle bir gücü kuracaklarını öngören Kahire Deklarasyonu'nu imzalamışlardır.

Aralık ayına gelindiğinde Suudi Arabistan askeri pakt konusunda kendisi yeniden inisiyatif alarak Arap devletlerine ek olarak Mısır, Türkiye ve Pakistan'ın da aralarında bulunduğu Teröre Karşı İslam İttifakı'nın kurulması noktasında mutabakata varıldığını ilan etmiştir.¹⁰³ Muhammed bin Selman 34 ülkenin katıldığını ve temel amacın Ortadoğu'da güvenlik ve istikrarı zedeleyen terör örgütleriyle mücadele olduğunu ifade etmiştir. Ne var ki İslam ittifakı denilmesine rağmen İran, Suriye ve Irak gibi Müslüman ülkelerin davet edilmemesi söz konusu askeri işbirliğinin İran'ın başını çektiği koalisyonla karşı Sünni bir ittifak şeklinde yorumlanmıştır. İttifakın en temel sakıncası ise ilişkileri bozuk olan Mısır ve Türkiye'nin aynı askeri ittifakta birlikte nasıl olacaklarıdır. Diğer taraftan Savunma Bakanı Selman ittifakın ilanından bir gün sonra Mısır'a ziyaret gerçekleştirmiş, Suudi Arabistan'ın Mısır'a 8 milyar dolar yatırım yapacağı ve 5 yıl boyunca Mısır'ın petrol ihtiyacını karşılayacağı taahhüdünde bulunmuştur.¹⁰⁴

Suudi Arabistan-Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) İlişkileri

Suudi Arabistan son birkaç yıla kadar bölgede ortaya çıkan tehdit ve krizlere daha çok KİK üzerinden kolektif bir politika üretirken, artık bundan sonra KİK'in dışına çıkarak daha geniş kapsamlı bölgesel düzeyde işbirliği imkânları aramaya başlamak zorunda kalmıştır. Riyad yönetiminin böyle bir politika değişikliğine gitmesinde rol oynayan üç temel etkenden bahsedilebilir.

Bunlardan birincisi, Suudi Arabistan artık sadece Körfez bölgesinin güvenlik ve istikrarıyla yakından ilgilenmemekte, aynı zamanda Ortadoğu coğ-

rafyasının tamamına ilişkin doğrudan politikalar üretmekte ve meydana gelen krizlere müdahil olmaktadır. Bu da Suudi Arabistan'ın son yıllarda artan bölgesel gücü ve nüfuzuyla yakından alakalıdır. İkinci olarak, KİK içerisinde Ortadoğu'da meydana gelen gelişmeler ve tehditler karşısında izlenen politikaların farklılaşması Riyad yönetimini bu örgüt dışında işbirliği olanaklarını aramaya itmektedir. Mesela altı Körfez ülkesinin üç ayrı blok halinde politika izledikleri daha somut bir şekilde görülmektedir. Suudi Arabistan, BAE, Kuveyt ve Bahreyn bir tarafı oluştururken Katar, Türkiye ile hareket etmeyi sürdürmüş ve Umman ise İran'ı rahatsız eden politikalarından uzak durmaya çalışmıştır. Daha doğrusu Körfez bölgesinde Suudi Arabistan, İran ve Türkiye'nin çekim merkezi oluşturduğu üç rakip gruptan bahsedilebilir. Son olarak, Obama yönetiminin Körfez meseleleriyle eskisi kadar doğrudan ilgilen(e)memesi ve bunun yanında İran ile yakınlaşmaya başlaması Suudi Arabistan'ı endişelendirmekte ve Ortadoğu ölçeğinde farklı ittifak ilişkileri kurmaya itmektedir.

2015 yılına Suudi Arabistan'ın Körfez ülkeleriyle ilişkileri çerçevesinde bakıldığında yukarıda sayılan faktörlerin ilişkileri biçimlendirdiği görülmektedir. Yani Körfez ülkeleriyle sınırlı kalmayan, onların da dahil edildiği Arap ya da İslam kimliği üzerinden bölgesel ittifak ilişkileri kurulmaya çalışılmıştır. Suudi Arabistan'ın öncülük ettiği Ortak Arap Gücü ve İslam İttifakı gibi askeri projeleri bu çerçeveye oturtmak gerekir.

Suudi Arabistan-KİK ilişkilerinin 2015 yılı gelişmelerine bakıldığında ilk değinilmesi gereken Riyad'ın öncülük ettiği Yemen'e yönelik askeri müdahalede KİK ülkelerinin nasıl bir pozisyon aldıklarıdır. Burada Umman dışında diğer dört Körfez ülkesi Suudi yönetimine siyasi ve askeri destek vermiş, hava operasyonlarına bizzat katılmıştır.¹⁰⁵ Yemen'de asıl meselenin İran olduğu ve Umman'ın Tahran yönetimiyle olan yakınlığı dikkate alındığında neden Kararlılık Fırtınası'na katılmadığı daha anlaşılabilir hale gelmektedir. Umman'ın aldığı tavrı savunan Dışişleri Bakanı Yusuf bin Alavi, Muskat'ın bir yandan askeri hareketin parçası olup diğer yandan barış için çalışmaya çağını söylemiştir.¹⁰⁶

9-10 Aralık tarihlerinde Riyad'da yapılan KİK Liderler Zirvesi'nde ise Yemen ve Suriye başta olmak üzere Ortadoğu sorunları gündemi oluşturmuştur.¹⁰⁷ Zirvenin ardından yayınlanan sonuç bildirgesinde Yemen ve Suriye'de daha önceki pozisyonlarını sürdüreceklerini belirten Körfez ülkeleri, bölgesel tehditlerle mücadele amacıyla aralarındaki güvenlik ve askeri işbirliğini güçlendirme kararı almışlardır.¹⁰⁸ Diğer taraftan 2014'te Kral Abdullah döneminde bozulan Suudi Arabistan-Katar ilişkileri 2015'te Kral Selman'la birlikte normal seyrine dönmüştür. İki ülke arasındaki üst düzey diplomatik trafik buna işaret etmektedir. 2015 yılı içerisinde Şubat, Nisan ve Aralık olmak üzere Katar Emiri Temim bin Hamad üç kez Riyad'da Kral Selman'la bir araya gelmiş, ikili ilişkiler ve bölgesel gelişmeler konusunda fikir teatisinde bulunmuştur.¹⁰⁹

Sonuç

2015 yılında Suudi Arabistan siyasetinde önemli değişiklikler meydana geldi. Öncelikle, 1980'li yıllardan itibaren ülke siyasetinde etkili olan Sudeyri Kardeşlerin, Kral Abdullah döneminin sonlarında ikinci plana itilmesi üzerine ülke siyasetinde etkili olan tüm aktörler devre dışı bırakılarak yılın ilk altı ayında Sudeyriilerin yeniden etkin kılınması sağlandı. İkinci olarak, dış politika alanında bir devir kapandı. Ülkenin kuruluşundan bu yana dışişleri bakanlığını sadece Kral Faysal bin Abdülaziz ve oğlu Suud bin Faysal yapmıştı. Kral Selman, Suud bin Faysal'ın yerine aile dışından profesyonel bir diplomat olan Adil bin Cübeyr'i dışişleri bakanı olarak atadı. Üçüncü olarak, Suudi Arabistan siyasetinde üçüncü nesil siyasetçilerin etkili olduğu bir dönem başladı. İlk kez kurucu kral Abdülaziz'in torunları veliaht ve veliaht yardımcısı olarak atandı. Zaten yaşlı olan Kral Selman'dan sonra Abdülaziz'in torunlarından biri kral olacaktır. Bu yeni durum aynı zamanda bir riski de getirecek, çünkü taht kavgalarının yaşanması ihtimalini artıracaktır.

2015 yılında, Suudi Arabistan'ın son dönemdeki istikrarsız ve kaotik ortamın bir sonucu yaşadığı sıkıntılarda ve dış politikasındaki dağınıklıkta bir artış yaşandı. Suudi Yönetimi eş zamanlı olarak daha çok tehditle karşılaşmak ve bunlarla mücadele etmek durumunda kaldı. Hem ulusal, hem de bölgesel ve küresel ölçeklerden kaynaklı tehditler Suudi Arabistan'ı daha savunmacı bir siyaset izlemek zorunda bıraktı. ABD'nin Ortadoğu'yu yeterince önemememesi, Rusya'nın İran yanlısı olarak bölgeye keskin ve etkili bir giriş yapması, petrol fiyatlarının dramatik bir şekilde düşmeye devam etmesi, Şii faktörünün ülkenin birliğini tehdit etmesi ve etrafının başarısız devletler çevrili hale gelmesi Suudi Arabistan'ı daha aktif bir konuma sürükledi. Bunun bir sonucu olarak Türkiye başta olmak üzere daha önce ötekileştirdiği bölgesel aktörlerle yeniden işbirliği yolları aramaya koyuldu. Önümüzdeki yıllarda Riyad, karşı karşıya kaldığı bu farklı tehditlerle baş edebilmek için ciddi girişimler başlatmak zorunda kalacaktır. Bölgesel dinamiklerin değişken yapısı dolayısıyla savunmacı konumunun kısa sürede geçmesi söz konusu olmayacaktır.

Kronoloji

- **23 Ocak:** Kral Abdullah vefat etti ve Veliht Selman bin Abdulaziz Kraliyet Divanı tarafından Suudi Arabistan Kralı seçildi.
- **23 Ocak:** Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Etiyopya, Cibuti ve Somali'den oluşan Afrika temaslarına ara vererek derhal Suudi Arabistan'a geçerek bizzat cenaze törenine katıldı, yeni Kral Selman'a baş sağlığı dileklerini ilettiler.
- **27 Ocak:** ABD Başkanı Barack Obama, aralarında CIA Başkanı John Brennan, Dışişleri Bakanı John Kerry, eski Dışişleri Bakanları Condoleezza Rice ve James Baker'ın da aralarında bulunduğu 30 kişilik üst düzey heyetle Suudi Arabistan'a taziye ziyaretinde bulundu.
- **1-2 Mart:** Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Suudi Arabistan'a resmi ziyaret düzenledi. Riyad'da bir araya gelen Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Kral Selman, ikili ilişkileri ve bölgesel gelişmeleri istişare etmiş; ayrıca işbirliği alanları masaya yatırılmıştır.
- **26 Mart:** Suudi Arabistan 10 Arap ülkesinden oluşan koalisyon güçleriyle Yemen'de İran destekli Husilerin ele geçirdiği bölgelere "Kararlılık Fırtınası" olarak adlandırdığı hava operasyonunu başlattı.
- **6 Nisan:** Veliht Muhammed Naif Türkiye'yi ziyaret etti. Erdoğan'ın İran'a gerçekleştireceği ziyaretin hemen öncesinde Suudi Arabistan'dan Türkiye'ye böyle bir ziyaretin yapılması dikkatleri üzerine çekti.
- **21 Nisan:** Suudi Arabistan hava operasyonlarıyla Husilerin ilerleyişini durdurduktan sonra Kararlılık Fırtınası Operasyonu'nu sonlandırarak, 'Umutun Yeniden Tesisi' isimli yeni bir operasyon başlattığını duyurdu.
- **29 Nisan:** Kral Selman yaptığı kabine revizyonu ile Dışişleri Bakanı Suud el-Faysal'ı görevden alarak yerine Suudi Hanedanı dışından olan Washington Büyükelçisi Adil Cübeyr'i atadı.
- **29 Nisan:** Kral Selman yaptığı kabine revizyonu ile Veliht Mukrin'i görevden alarak yeğeni Muhammed bin Nayif'i kendisine veliaht olarak atadı.
- **13-14 Mayıs:** Kral Selman Başkan Obama'nın ev sahipliğinde düzenlenen Camp David zirvesine Washington yönetiminin ısrarlarına rağmen katılmadı.
- **18 Haziran:** Savunma Bakanı Muhammed Selman Rusya'yı ziyaret etti. Muhammed bin Selman Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ile St. Petersburg'da ikili ilişkileri, bölgesel gelişmeleri ve işbirliği alanlarını görüştü. Görüşmede birçok konuda mutabakata varan taraflar arasında nükleer enerji işbirliğini öngören altı ayrı anlaşma imzalandı.
- **30 Temmuz:** Suudi Arabistan Savunma Bakanı Muhammed bin Selman Mısır'ı ziyaret etti ve bu ziyaret sırasında iki ülke arasında Kahire Deklarasyonu yayımlandı. Bu deklarasyonda iki ülke arasındaki askeri ve ekonomik ilişkilerin güçlendirileceği konusunda mutabakata varıldı. Kahire

Deklarasyonu olarak ilan edilen askeri işbirliği paktı bünyesinde bölgesel krizlere müdahale edecek Ortak Arap Gücü kurulması öngörüldü.

- **3-4 Eylül:** Kral Selman ilk yurtdışı ziyaretini ABD'ye yaptı. Başkan Obama-Kral Selman görüşmesinde iki ülke ilişkilerinin stratejik ortaklık düzeyine çıkarılması kararı alındı.
- **14 Kasım:** Riyad'dan Ankara'ya gerçekleştirilen üst düzeyli resmi temas Kral Selman'ın Antalya'da düzenlenen G-20 Zirvesi'ne katılması ve silesiyle Cumhurbaşkanı Erdoğan ile yaptığı toplantıyla gerçekleşti.
- **8-10 Aralık:** Suriye Krizinde inisiyatif almak isteyen Suudi Arabistan, Suriyeli muhalif grupları tarihlerinde Riyad'da bir toplantıda buluşturdu.
- **12 Aralık:** Suudi Arabistan'da gerçekleştirilen yerel seçimlerde kadınlar ilk defa seçme ve seçilme haklarını kullandılar.
- **15 Aralık:** Savunma Bakanı Muhammed bin Selman Aralık'ta Türkiye ve Mısır'ın da aralarında bulunduğu 34 İslam ülkesinin terörle mücadele için ortak bir askeri ittifak kurduğunu ilan etti.

Notlar

- 1 "King Abdullah of Saudi Arabia Dies," *al-Jazeera*, 23 Ocak 2015.
- 2 "Salman bin Abdulaziz Declared Saudi King," *al-Arabia*, 23 Ocak 2015.
- 3 "Sudeyri Yedilisi" ve Suudi hanedanı konusunda ayrıntılı bilgi için bakınız: Muhittin Ataman, "Kral Abdullah Sonrası Dönemde Suudi Arabistan: Sudeyriilerin Geri Dönüşü," *SETA Perspektif*, Sayı. 88, Ocak 2015; İsmail Akdoğan, "Kuruluşundan Günümüze Suudi Hanedanı", *Ortadoğu Analiz*, Sayı: 7/67, Mart-Nisan 2015, ss.18-21.
- 4 Ataman, "Kral Abdullah Sonrası Dönemde Suudi Arabistan: Sudeyriilerin Geri Dönüşü,"
- 5 "Suudi Arabistan'ın Yeni Prensleri," *al-Jazeera Turk*, 27 Ocak 2015.
- 6 "Suudi Arabistan'da Veliht Prens Değişti," *al-Jazeera Turk*, 29 Nisan 2015.
- 7 "Kral Öldü," *Yeni Şafak*, 24 Ocak 2015.
- 8 "Suudi Arabistan'da Atama Fırtınası," *TRT Türk*, 1 Mayıs 2015.
- 9 "Kırk Yıllık Görev Bitti," *al-Jazeera Turk*, 29 Nisan 2015.
- 10 "Eski Suudi Bakan Öldü," *al-Jazeera Turk*, 10 Temmuz 2015.
- 11 "Suudi Tahtına Genç Varis," *Sabah*, 3 Mart 2014.
- 12 "Suudi Arabistan'da Kabine Değişikliği," *al-Jazeera Turk*, 9 Aralık 2015.
- 13 "Mekke'de Vinç Kazası," *Yeni Şafak*, 11 Eylül 2015.
- 14 "Kâbe'de Kaybettiğimiz Türk Sayısı 12'ye Yükseldi," *Hürriyet*, 14 Eylül 2015.
- 15 "Kâbe'de Facia'nın Sebebi Yıldırım Değilmiş," *Haber Türk*, 18 Eylül 2015.
- 16 "Kâbe'de Vinç kazasında Ölenlerin Ailelerine 824 bin TL Tazminat," *Milliyet*, 15 Eylül 2015
- 17 "Hac'da İzdiham," *Sabah*, 24 Eylül 2015.
- 18 "Mina'da Ölen Türk Hacı Sayısı 72'ye Yükseldi," *Sabah*, 9 Ekim 2015.
- 19 "Hac'da İzdiham: 753 Ölü, 877 Yaralı," *Yeni Şafak*, 24 Eylül 2015.
- 20 "2 Bin Kardeşimizi Ezerek Öldürdük," *al-Jazeera Turk*, 2015.
- 21 "İran'dan Korkutan İddia," *CNN Türk*, 28 Eylül 2015
- 22 "Hac İzdihamında Yeni İddia," *Milliyet*, 29 Eylül 2015
- 23 "Suudi Kralı Selman Mekke Faciasının Ardından Üç Yetkililiyi Görevinden Aldı," *Sputnik*, 29 Eylül 2015.
- 24 "Suudi Arabistan'da Kadınlar İlk Kez Sandık Başında," *al-Jazeera Turk*, 12 Aralık 2015.
- 25 "Suudi Kadınlara Siyaset İzni," *al-Jazeera Turk*, 27 Eylül 2015.
- 26 "Suudi Kadın Seçmenler İlk Kez Sandık Başında," *Yeni Şafak*, 12 Aralık 2015.
- 27 "Suudi Arabistan'da Kadınlar Belediye Meclislerinde 20 Sandalye Kazandı," *Anadolu Ajansı*, 14 Aralık 2015.
- 28 "Obama 30 Kişilik Heyetle Suudi Arabistan'a Gidiyor," *NTV Haber*, 27 Ocak 2015.
- 29 "Obama to Discuss Security with Gulf Leaders," *al-Jazeera*, 14 Mayıs 2015.
- 30 "Camp David Öncesi Körfez'de İran Rahatsızlığı," *Anadolu Ajansı*, 12 Mayıs 2015.
- 31 "Kral Selman ABD'ye Gitmiyor," *al-Jazeera Turk*, 12 Mayıs 2015.
- 32 "Suudi Kralı ABD'ye Kendi Gitmeyip Velihdını Gönderiyor," *Sputnik*, 11 Mayıs 2015.
- 33 "Obama'dan Körfez'e İran Güvencesi," *al-Jazeera Turk*, 15 Mayıs 2015.
- 34 "Obama to Back Gulf Allies Against Any External Attack," *al-Jazeera*, 15 Mayıs 2015.
- 35 "Obama'dan Körfez'e İran Güvencesi," *al-Jazeera Turk*, 15 Mayıs 2015.

- 36 "Suud Kralı Selman'ın İlk Ziyareti Amerika'ya," *Time Türk*, 4 Eylül 2015.
- 37 "Kral Selman Obama'ya Görüştü," *al-Jazeera Turk*, 5 Eylül 2015.
- 38 "King Salman's White House Visit Nets Fruitful Discussion," *al-Jazeera*, 4 Eylül 2015.
- 39 "Obama: İran'ı Konuşacağız," *Yeni Şafak*, 5 Eylül 2015.
- 40 "Kral Selman Obama'yla Görüştü," *al-Jazeera Turk*, 5 Eylül 2015.
- 41 "Riyad Satisfied with US Assurances on Iran Deal," *al-Jazeera*, 5 Eylül 2015.
- 42 "Saudi-Russia Ties to Touch New Heights," *Arab News*, 17 Haziran 2015.
- 43 "Saudi and Russia Sign Nuclear Deal," *al-Arabia*, 18 Haziran 2015.
- 44 "Rusya ve Suudi Arabistan Nükleer Enerji Anlaşması İmzaladı," *Sputnik*, 19 Haziran 2015.
- 45 "Suudi Arabistan'dan 'Rakibi' Rusya'ya 10 Milyar Dolarlık Yatırım," *Sputnik*, 22 Temmuz 2015.
- 46 "Suudi Arabistan'dan Putin'e İkinci İnkna Ziyareti," *Sputnik*, 9 Ekim 2015.
- 47 "Suudi Arabistan Veliht Prensi ve Savunma Bakanı Selman Rusya'da," *Time Türk*, 11 Ekim 2015.
- 48 "Lavrov: Riyad ile Esad Konusundaki Fikir Ayrılığımız Sürüyor," *Sputnik*, 11 Ağustos 2015.
- 49 "Suudi Kral Moskova'ya Neden Geliyor," *Sputnik*, 27 Kasım 2015.
- 50 "Yemen'de Teknokrat Hükümeti Kuruldu," *al-jazeera Turk*, 8 Kasım 2015.
- 51 "Başkanlık Sarayı Husilerde," *al-Jazeera Turk*, 20 Ocak 2015.
- 52 "Husiler Başbakanlık Binasını Kuşatıyor," *al-Jazeera Turk*, 20 Ocak 2015.
- 53 "GCC Condemns Coup in Yemen," *Arab News*, 8 Şubat 2015.
- 54 Koalisyon güçlerini oluşturan ülkeler: Suudi Arabistan, Katar, BAE, Kuveyt, Bahreyn, Mısır, Ürdün, Sudan, Fas ve Pakistan.
- 55 "Saudi and Arab Allies Bomb Houthi Positions in Yemen," *al-Jazeera*, 26 Mart 2015.
- 56 "ABD'den Yemen Saldırısına Destek," *Radikal*, 26 Mart 2015.
- 57 "Körfez'den Yemen'e Hava Operasyonu," *al-Jazeera*, 26 Mart 2015.
- 58 "Hadî'den Askeri Müdahale Çağrısı," *al-Jazeera Turk*, 25 Mart 2015.
- 59 "Husiler İran'la İşbirliğini Artırıyor," *al-Jazeera Turk*, 14 Mart 2015.
- 60 "25 Yıl Sonra İran'dan Yemen'e İlk Uçuş," *al-Jazeera Turk*, 1 Mart 2015
- 61 "İran'dan Suudi Arabistan'a Yemen Tepkisi," *Yeni Şafak*, 26 Mayıs 2015.
- 62 "İran'dan Suudi Arabistan'a Çöküşünüz Yaklaşıyor," *Hürriyet*, 28 Nisan 2015
- 63 "İran'dan Suudi Arabistan'a Sert Tepki," *Yeni Şafak*, 13 Mayıs 2015.
- 64 "Ruhani'den Suudi Arabistan'a 'Operasyonları Durdur Ateşkesi Konuşalım'," *NTV*, 9 Nisan 2015.
- 65 "Yemen'e Operasyon Sona Erdi," *al-Jazeera*, 22 Nisan 2015.
- 66 "Viyanada Suriye Zirvesi: İran ve Suudi Arabistan Aynı Masada Olacak," *Euronews*, 28 Ekim 2015.
- 67 "Viyanada Esad'ın Geleceğine Dair Mutabakat Sağlanamadı," *BBC Türkçe*, 23 Ekim 2015.
- 68 "Suriye İçin 18 Aylık Takvim," *al-Jazeera Turk*, 14 Kasım 2015.
- 69 "Suudi Arabistan: Esad'ın Önünde İki Seçenek Var," *Sputnik*, 31 Kasım 2015.
- 70 "Riyad'da Suriyeli Muhalifleri Birleştirme Zirvesi," *al-Jazeera Turk*, 8 Aralık 2015.

- 71 "Ruhani BM'de Suudi Yönetimini Hedef Aldı: Beceriksiz ve Kötü Yönetim," *Sputnik*, 28 Eylül 2015.
- 72 "Hamaney: Suudi Arabistan Özü Dilemeli," *Sputnik*, 27 Eylül 2015.
- 73 "İran-Suudi Arabistan Savaşı mı?," *Sabah*, 14 Ekim 2015.
- 74 "İran-Suudi Arabistan Savaşı mı?," *Sabah*, 14 Ekim 2015.
- 75 "Cumhurbaşkanı Erdoğan Kral Abdullah'ın Cenazesine Gidiyor," *Anadolu Ajansı*, 23 Ocak 2015.
- 76 "Milli Yas İlan Edildi," *Yeni Şafak*, 23 Ocak 2015.
- 77 "Suudi Kralı için Bayraklar Yarıda," *Yeni Şafak*, 24 Ocak 2015.
- 78 "Erdoğan Riyad'da," *Yeni Şafak*, 2 Mart 2015.
- 79 "Cumhurbaşkanı Erdoğan Suudi Arabistan'a Gitti," *Milliyet*, 28 Şubat 2015.
- 80 "Erdoğan Umre Yaptı," *al-Jazeera Turk*, 1 Mart 2015.
- 81 "Suriye Konusunda Görüş Birliği," *al-Jazeera Turk*, 3 Mart 2015.
- 82 Özlem Albayrak, "Suudi Arabistan Notları," *Yeni Şafak*, 4 Mart 2015.
- 83 Gazanfer Ali Han, "Kingdom and Turkey Enter New Era of Cooperatin," *Arab News*, 3 Mart 2015.
- 84 Muhittin Ataman, "Erdoğan'ın Riyad Ziyareti," *Sabah Perspektif*, 7 Mart 2015.
- 85 "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Yemen Operasyonunu Destekliyoruz," *Haber Türk*, 26 Mart 2015.
- 86 "Erdoğan: İran'a Tahammül Etmek Mümkün Değil," *Yeni Şafak*, 26 Mart 2015.
- 87 "Suudi Veliht Vekili Kabul Etti," *Sabah*, 7 Nisan 2015.
- 88 "Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Türkiye'ye Geliyor," *TRT Haber*, 14 Ekim 2015.
- 89 "Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Ankara'da," *Dünya Bülteni*, 15 Ekim 2015.
- 90 "G-20 Liderler Zirvesine Doğru," *Anadolu Ajansı*, 14 Kasım 2015.
- 91 "Teröre Karşı İslam İttifakı," *Yeni Şafak*, 15 Aralık 2015.
- 92 "Sisi: Egypt and Gulf Ties Strong Despite Bid to Divide Allies," *al-Arabia*, 22 Şubat 2015.
- 93 "Egypt Receives \$6 bln from Saudi Arabia, UEA, Kuwait: Central Bank Governor," *al-Arabia*, 23 Nisan 2013.
- 94 "Mısır Dört Savaş Gemisini Aden Sınırına Gönderdi," *Dünya Bülteni*, 26 Mart 2015.
- 95 "Egypt Air Force and Navy Join Decisive Storm: Presidency," *al-Arabia*, 26 Mart 2015.
- 96 "Sisi'den Suudi Arabistan'a Ziyaret," *Vatan*, 2 Mayıs 2015.
- 97 "Saudi Arabia and Egypt Sign 'Cairo Declaration'," *al-Jazeera*, 31 Temmuz 2015.
- 98 "Sisi: Egypt and Saudi Arabia are Leaders of Arab Security," *al-Arabia*, 30 Temmuz 2015.
- 99 "Ortak Arap Gücü Kararı," *al-Jazeera Turk*, 29 Mart 2015.
- 100 "Ortak Arap Gücü Toplantısı," *al-Jazeera Turk*, 22 Nisan 2015.
- 101 "Ortak Arap Gücü Çalışmaları Tamamlandı," *TRT Türk*, 23 Mayıs 2015.
- 102 "Ortak Arap Gücü İçin Protokol İmzalandı," *Mısır Bülteni*, 25 Mayıs 2015.
- 103 "Teröre Karşı İslam İttifakı," *al-Jazeera*, 15 Aralık 2015.
- 104 "Sisi'ye İslam İttifakı Rüşveti," *al-Jazeera*, 16 Aralık 2015.
- 105 "Suudi Arabistan'dan Yemen'e Operasyon," *NTV*, 26 Mart 2015.

- 106 "Oman Defends Its Neutrality in Yemen Conflict," *Gulf News*, 11 Nisan 2015.
- 107 "Syria and Yemen Top the Agenda at the Gulf Leaders' Summit," *al-Jazeera*, 9 Aralık 2015.
- 108 "36th GCC Summit Final Communique," *Gulf News*, 10 Aralık 2015.
- 109 "King Salman Receives Qatari Emir," *Gulf News*, 17 Şubat 2015; "Qatari Emir Arrives in Saudi Arabia for a Visit," *al-Arabia*, 9 Nisan 2015.